

Max Weber: Η σχέση ανάμεσα στην Πολιτική και την Ηθική

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Έτος 7, 1982, τεύχη 64-74 / Κοινωνία

<https://epopteia.gr/207/t74-weber-politiki-ithiki/>

ΕΠΟΠΤΕΙΑ τεύχος 74, Δεκέμβριος 1982. Μετάφραση: Αντώνη Κ. Παπαντωνίου.

Ποια είναι η πραγματική σχέση ανάμεσα στην πολιτική και την ηθική; Μήπως δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση μεταξύ τους, όπως συμπτωματικά λέγεται; Ή θα πρέπει αντίστροφα να δεχθούμε ότι είναι σωστή η άποψη, πως και για την πολιτική δράση ισχύει «η ίδια» ηθική, που ισχύει και για οποιαδήποτε άλλη πράξη; Κάποτε πίστευαν ότι ανάμεσα στους δύο αυτούς ισχυρισμούς υπάρχει μια σχέση αλληλοαποκλεισμού: ή η μια άποψη είναι σωστή, ή η άλλη. Αλλά τότε, μπορούμε στ' αλήθεια να δεχθούμε ότι η οποιαδήποτε ηθική του κόσμου θα μπορούσε να διατυπώσει τέτοιες ηθικές εντολές, που θα ρύθμιζαν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο τις ερωτικές και τις εμπορικές, τις οικογενειακές και τις υπηρεσιακές σχέσεις; τις σχέσεις προς τη σύζυγο και τις σχέσεις με τη μανάβισσα; Τις σχέσεις προς τον γιο και τις σχέσεις με τον ανταγωνιστή; Τις σχέσεις προς τον φίλο και τις σχέσεις με τον αντίδικο; Θα μπορούσε πραγματικά να είναι τόσο αδιάφορο για τα ηθικά αιτήματα προς την πολιτική το γεγονός, ότι αυτή εργάζεται με ένα εντελώς ιδιαίτερο μέσο, δηλαδή την εξουσία, πίσω από την οποία υπάρχει η βία; Δε βλέπουμε, πως οι ιδεολόγοι του μπολσεβικισμού και του σπαρτακισμού οδηγούν στα ίδια αποτελέσματα που οδηγεί και ο οποιοσδήποτε μιλιταριστής δικτάτωρ, επειδή ακριβώς και αυτοί εφαρμόζουν αυτό το μέσο της πολιτικής [δηλ. την εξουσία-βία]; Κατά τι διαφέρει τάχα η εξουσία των εργατικών και στρατιωτικών συμβουλίων, από την εξουσία του οποιουδήποτε κυρίαρχου από το παλιό καθεστώς, εκτός βέβαια από τα πρόσωπα και τον ερασιτεχνισμό τους; Κατά τι διαφέρει η πολεμική των πλείστων από τους εκπροσώπους της νέας τάχα ηθικής εναντίον των αντιπάλων που επικρίνουν, από

την πολεμική που ασκεί και ο οποιοσδήποτε άλλος δημαγωγός; Θα μας πουν: κατά την αγαθότητα των προθέσεων! Καλά! Αλλά αυτό που εξετάζουμε τώρα εδώ είναι το μέσο.

Όσο για τον ευγενή χαρακτήρα των τελικών προθέσεων, και οι καταπολεμούμενοι αντίπαλοι με τον ίδιο ακριβώς τρόπο διεκδικούν και για τον εαυτό τους, και υποκειμενικά εντελώς ειλικρινά. «Πάντες γαρ οι λαβόντες μάχαιραν εν μαχαίρη απολούνται», και ο αγώνας είναι παντού αγώνας. Επομένως: η ηθική της επί του Όρους Ομιλίας; Η επί του Όρους Ομιλία - εννοούμε την απόλυτη ηθική του Ευαγγελίου- είναι υπόθεση πολύ πιο σοβαρή, απ' ό,τι φαντάζονται αυτοί που ευχάριστα παραπέμπουν στις εντολές της. Δεν μπορεί κανείς να παίζει με την ηθική αυτή. Για την ηθική αυτή ισχύει αυτό που λέχθηκε και για την αιτιότητα στην επιστήμη: δεν πρόκειται για αγοραίο όχημα, που μπορεί κανείς να το σταματά όπου και όποτε θέλει, για να επιβιβασθεί ή αποβιβασθεί ανάλογα με τα κέφια του. Στην ηθική αυτή αντίθετα ισχύει: ή εξ ολοκλήρου ή καθόλου. Αυτό ακριβώς είναι το νόημά της, αν πρόκειται να προκύψει απ' αυτή κάτι διαφορετικό και όχι κοινοτοπίες. Ας πάρουμε το παράδειγμα του πλούσιου νεανίσκου. «Ακούσας ταύτα περίλυπος εγενήθη, ην γαρ πλούσιος σφόδρα» Η Ευαγγελική εντολή είναι απόλυτη και σαφής: μοίρασε ό,τι έχεις: όλα ανεξαιρέτως. Ο πολιτικός θα πει: μα αυτό είναι μια υπερβολική απαίτηση, χωρίς κανένα κοινωνικό νόημα, εφόσον τουλάχιστον δεν θα επιβληθεί υποχρεωτικά σε όλους. Επομένως: φορολόγηση, – εξανεμισμός της περιουσίας μέσω δυσβάστακτης, φορολογίας, πλήρης δήμευση – με μια λέξη: καταναγκασμός και τάξη για όλους. Αλλά η ηθική εντολή δεν ενδιαφέρεται καθόλου για κάτι τέτοιο. Αυτό αποτελεί και την ουσία της. Ή ακόμα: «τω τύπτοντί σε επί την σιαγόνα πάρεχε και την άλλην» Ανεπιφύλακτα, χωρίς να ρωτάς: πώς και ο άλλος έχει το δικαίωμα να με ραπίζει; Πρόκειται για μια ηθική της αναξιοπρέπειας –εκτός αν είναι κανένας άγιος. Αλλά περί αυτού ακριβώς πρόκειται: πρέπει κανείς να είναι άγιος σε όλα, τουλάχιστον κατά την πρόθεσή του• πρέπει να ζει όπως ο Χριστός, όπως οι Απόστολοι, όπως ο άγιος Φραγκίσκος και οι όμοιοί του. Τότε η ηθική αυτή αποκτά νόημα και γίνεται έκφραση

αξιοπρέπειας. Αλλιώς όχι.

Γιατί αν η ακοσμική ηθική της αγάπης ορίζει συνεπέστατα: «μη αντιστήναι τω πονηρω», για τον πολιτικό αντίθετα ισχύει η εντολή: οφείλεις να αντισταθείς βίαια κατα του πονηρού – άλλως είσαι υπεύθυνος για την επικράτησή του! Όποιος θέλει να συμπεριφέρεται σύμφωνα με την ηθική του Ευαγγελίου, αυτός θα πρέπει να αποφύγει τις απεργίες –γιατί οι απεργίες είναι πίεση– και να γραφεί μέλος στα «κίτρινα συνδικάτα». Προ παντός όμως δε θα πρέπει να μιλά για «επανάσταση»! Γιατί η Ευαγγελική ηθική βέβαια δε διδάσκει: ότι ο εμφύλιος πόλεμος είναι και ο μόνος νόμιμος πόλεμος. Ο ειρηνιστής που θέλει να φέρεται σύμφωνα με το Ευαγγέλιο, θα πρέπει να αρνηθεί ή να καταθέσει τα όπλα, όπως συστήθηκε στη Γερμανία, από ηθικό καθήκον: για να τελειώσει ο πόλεμος, και ακόμα για να δοθεί γενικά ένα τέρμα στον πόλεμο, σε κάθε πόλεμο. Θα μας πει όμως ο πολιτικός: το μονο σίγουρο μέσο για να δυσφημισθεί ο πόλεμος για πάντα, τουλάχιστον για όσο χρόνο μπορούμε να προβλέψουμε, θα ήταν μια ειρήνη, που θα σεβόταν το status quo. Τότε θα αναρρωτιόνταν οι λαοί: και γιατί λοιπόν έγινε ο πόλεμος; Ο πόλεμος τότε θα οδηγείτο ad absurdum, – πράγμα που δεν είναι τώρα δυνατό. Γιατί για τους νικητές –τουλάχιστον για ένα μέρος από αυτούς– ο πόλεμος αυτός θα έχει αποδώσει πολιτικά ωφέλη. Και υπεύθυνη γι'αυτό θα είναι η συμπεριφορά εκείνου, που κατέστησε αδύνατη κάθε εκ μέρους μας αντίσταση. Τώρα, όταν θα έχει περάσει η περίοδος της εξαντλήσεως, θα δυσφημισθεί η ειρήνη, και όχι ο πόλεμος. Και αυτό θα είναι μια συνέπεια της απόλυτης ηθικής.

Τέλος: το χρέος της αλήθειας. Για την απόλυτη ηθική είναι το χρέος αυτό απόλυτο. Επομένως, έβγαλαν το συμπέρασμα: δημοσίευση όλων των στοιχείων, και προ παντός εκείνων που επιβαρύνουν τη χώρα μας, και με βάση τα ντοκουμέντα αυτά: ομολογία της ενοχής, μονόπλευρη, άνευ όρων, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι συνέπειες. Ο πολιτικός θα βρει πως με τον τρόπο αυτό το αποτέλεσμα δε θα είναι η προαγωγή της αλήθειας, αλλά ο συσκοτισμός της από την κατάχρηση και την αποχαλίνωση των

παθών. Ότι μόνο μια ολόπλευρη και μεθοδική έρευνα από αμερόληπτους θα μπορούσε να αποφέρει καρπούς. Και ότι κάθε άλλη διαδικασία, θα μπορούσε να επιφέρει για το έθνος που θα την ακολουθούσε τέτοιες ζημιές, που επί δεκαετίες ολόκληρες θα ήταν αδύνατο να διορθωθούν. Αλλά οι «συνέπειες» αυτές βέβαια δεν ενδιαφέρουν την απόλυτη ηθική.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται και το κρίσιμο σημείο. Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε στον εαυτό μας, ότι κάθε ηθικά προσανατολισμένη πράξη μπορεί να υπακούει σε ένα από τα δύο ριζικώς διαφορετικά και διαμετρικώς αντίθετα μεταξύ τους ηθικά αξιώματα: μπορεί να είναι προσανατολισμένη προς την «ηθική του φρονήματος», ή προς την «ηθική της ευθύνης». Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η ηθική του φρονήματος ταυτίζεται με την ανευθυνότητα και η ηθική της ευθύνης με την έλλειψη κάθε ηθικών άρχων. Αυτό φυσικά δεν το ισχυρίζεται εδώ κανείς! Υπάρχει όμως μια αβυσσαλέα αντίθεση ανάμεσα στην πράξη που ακολουθεί το αξίωμα μιας ηθικής του φρονήματος –για να εκφρασθούμε θρησκευτικά: «ο χριστιανός πράττει το σωστό και αφήνει τα αποτελέσματα στην κρίση του θεού» – και στην πράξη εκείνη που ακολουθεί το αξίωμα της ηθικής της ευθύνης, σύμφωνα με το οποίο οφείλει να εγγυηθεί προσωπικά και να αναλάβει τις ευθύνες για τις (προβλεπόμενες) συνέπειες της πράξεώς του. Θα μπορούσατε π.χ. να εκθέσετε όσο μπορείτε πιο πειστικά σε ένα συνδικαλιστή εκ πεποιθήσεως, ότι οι συνέπειες της δραστηριότητάς του θα είναι: ενίσχυση της θέσεως των αντιδραστικών, μεγαλύτερη καταπίεση της τάξης του, παρεμπόδιση της προόδου του – δεν πρόκειται ούτε στο ελάχιστο να τον εντυπωσιάσετε. Αν οι συνέπειες μιας πράξεως που απορρέει από καθαρά ηθικές αρχές είναι αρνητικές, τότε κατά την κρίση του, αυτός που φταίει δεν είναι ο πράττων, αλλά ο κόσμος, η βλακεία των άλλων ανθρώπων – ή το θέλημα του θεού, που τους έκαμε έτσι. Αντίθετα αυτός που διέπεται από τις αρχές μιας υπεύθυνης ηθικής υπολογίζει ακριβώς αυτές τις ατέλειες του μέσου ανθρώπου – όπως είπε και ο Φίχτε: δεν έχει κανένα δικαίωμα να προϋποθέτει ως δεδομένη την αγαθότητα και τελειότητά τους. Δεν αισθάνεται ότι μπορεί να φορτώσει στους άλλους τις συνέπειες των πράξεών του, καθ' όσον τουλάχιστον θα

μπορούσε να τις προβλέψει. Αυτός θα πει: αυτές οι συνέπειες θα καταλογισθούν στις πράξεις μου. Ο οπαδός της ηθικής του φρονήματος αισθάνεται μόνο για ένα πράγμα «υπεύθυνος»: να μη σβήσει μέσα του η φλόγα των αγνών του προθέσεων, π.χ. η φλόγα της διαμαρτυρίας εναντίον της αδικίας του κοινωνικού κατεστημένου. Μοναδικός σκοπός των πράξεών του, που μόνο παραδειγματική αξία μπορούν και θέλουν να έχουν και που αν κριθούν από τη σκοπιά της πιθανότητας επιτυχίας τους θα βρεθούν ολωσδιόλου άσκοπες και ανορθολογικές, είναι τούτος: να υποδαυλίζει ολοένα αυτή τη φλόγα.

Αλλά το πρόβλημα δεν τελειώνει εδώ. Καμιά ηθική του κόσμου δεν μπορεί να παρακάμψει το γεγονός, ότι σε πολυάριθμες περιπτώσεις η επίτευξη «αγαθών» σκοπών συνδέεται με το ότι θα πρέπει να διακινδυνεύσουμε τη χρησιμοποίηση ηθικά αμφίβολων και τουλάχιστον επικίνδυνων μέσων, καθώς και το ενδεχόμενο, ή ακομα και την πιθανότητα, φοβερών παρενεργειών. Και από καμιά ηθική του κόσμου δεν μπορεί να προκύψει: τότε και μέχρι ποιου βαθμού οι ηθικά αγαθοί σκοποί μπορούν να «αγιάζουν» τα ηθικώς επικίνδυνα μέσα και τις παρενέργειες.

Το αποφασιστικό μέσο για την πολιτική είναι: η βία, ενώ από το ακόλουθο παράδειγμα μπορείτε να αντιληφθείτε την έκταση των ηθικών συνεπειών, στις οποίες μπορεί να οδηγήσει τελικά αυτή η διάσταση ανάμεσα στο σκοπό και τα μέσα: Όπως ο καθένας ξέρει, οι επαναστατικοί σοσιαλιστές (της παρατάξεως του Zimmerwald) πρέσβευαν ήδη κατά τη διάρκεια του πολέμου μια αρχή, που θα μπορούσε να διατυπωθεί χτυπητά ως εξής: «Αν βρισκόμασταν μπροστά στην εκλογή: είτε να συνεχισθεί ακόμα για μερικά χρόνια ο πόλεμος, και έπειτα να ακολουθήσει επανάσταση, είτε να έχουμε αμέσως τώρα ειρήνη και να ματαιωθεί η επανάσταση, τότε θα εκλέγαμε: ακόμα μερικά χρόνια πόλεμο!». Στο επόμενο ερώτημα: «τι θα μπορούσε να επιφέρει αυτή η επανάσταση;» ο κάθε επιστημονικά διαβασμένος σοσιαλιστής θα μας απαντούσε: δε θα μπορούσε βέβαια να γίνει λόγος για μετάβαση σε μια οικονομία, που θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς σοσιαλιστική, όπως την εννοούμε εμείς. Αυτό που θα προκύψει θα

είναι πάλι μια αστική οικονομία, η οποία όμως θα μπορούσε να είναι απαλλαγμένη από τα φεουδαρχικά και δυναστικά κατάλοιπα.

Γι' αυτό λοιπόν το τόσο περιορισμένο αποτέλεσμα: «ακόμα μερικά χρόνια πόλεμο»! Νομίζω όμως ότι θα είχε κανείς το δικαίωμα να πει, ότι, σ' αυτή την περίπτωση, ακόμα κι αν είχε πολύ στέρες και σταθερές σοσιαλιστικές πεποιθήσεις, θα απέρριπτε έναν τέτοιο σκοπό, που απαιτεί τέτοια μέσα. Αλλά και με τον Μπολσεβικισμό και τον Σπαρτακισμό, και γενικά με τον κάθε λογής επαναστατικό Σοσιαλισμό, συμβαίνει ακριβώς το ίδιο πράγμα. Και είναι βεβαίως γελοιοδέστατο, να κατακρίνει η παράταξη αυτή ηθικά τους «πολιτικούς της βίας» του παλαιού καθεστώτος, επειδή χρησιμοποιούν το ίδιο ακριβώς απορριπτέο μέσο που χρησιμοποιεί και αυτή – οσονδήποτε δικαιολογημένη και αν θα ήταν η απόρριψη των σκοπών τους.

Στο σημείο αυτό ακριβώς, στο πρόβλημα δηλαδή του αγιασμού του μέσου από τον σκοπό, φαίνεται ότι αποτυγχάνει και γενικότερα η ηθική του φρονήματος. Και πραγματικά· λογικά έχει μόνο μια δυνατότητα: να απορρίπτει κάθε δραστηριότητα που χρησιμοποιεί ηθικά επικίνδυνα μέσα. Λογικά! Στον κόσμο όμως της πραγματικότητας κάθε λίγο έχουμε και εκ νέου την εμπειρία, ότι ο οπαδός της ηθικής του φρονήματος αιφνιδίως μεταβάλλεται σε χιλιαστικό προφήτη. Ότι π.χ. αυτοί που μόλις πριν από λίγο κήρυσσαν «αγάπη εναντίον της βίας», την επόμενη στιγμή ξεσηκώνουν για βία –έσχατη βία, που τάχα θα έχει ως αποτέλεσμα μια κατάσταση, στην οποία θα εκλείψει κάθε βιαιότητα. Όπως έλεγαν οι στρατιωτικοί μας στους φαντάρους πριν από κάθε μάχη: αυτή η μάχη θα είναι η τελευταία, θα φέρει τη νίκη και έπειτα την ειρήνη. Ο οπαδός της ηθικής του φρονήματος δεν μπορεί να αντέξει την ηθική αλογικότητα του κόσμου. Είναι κοσμικο-ηθικός «ορθολογιστής». Όποιος από σας ξέρει τον Ντοστογιέφσκυ, θα θυμάται τη σκηνή με τον Μεγάλο Ιεροεξεταστή, στην οποία και αναλύεται με ευστοχία το πρόβλημα. Οποιαδήποτε υποχώρηση και να κάνει κανείς στην ηθική αυτή αρχή είναι αδύνατον να συμβιβάσει την ηθική του φρονήματος με την ηθική της ευθύνης ή να καθορίσει ηθικά: ποιος σκοπός ποιο μέσο θα πρέπει να

αγιάζει.

Ο συνάδελφος F.W.Foerster, τον οποίο προσωπικά εκτιμώ βαθύτατα για την αγνότητα του ηθικού του φρονήματος, απορρίπτω όμως βέβαια ασυζητητί ως πολιτικό, στο βιβλίο του πιστεύει ότι μπορεί να παρακάμψει τη δυσκολία αυτή με την απλή θέση: από το καλό μόνο καλό και από το κακό μόνο κακό μπορεί να προκύψει. Τότε φυσικά δεν θα υπήρχε όλη αυτή η προβληματολογία. Είναι εν τούτοις εκπληκτικό, πως, 2.500 χρόνια μετά τις Ουπανισάδες, μπόρεσε να δει το φως μια τέτοια θέση. Όχι μόνο η όλη πορεία της παγκόσμιας ιστορίας, αλλά και κάθε ανεπιφύλακτη εξέταση της καθημερινής εμπειρίας μας, διδάσκει το αντίθετο. Το πανάρχαιο πρόβλημα της θεοδικίας είναι το ερώτημα: πώς γίνεται, και μπόρεσε μια Δύναμη, που θεωρείται συγχρόνως παντοδύναμη και πανάγαθη, να δημιουργήσει ένα τόσο αλογικό κόσμο άδικου πόνου, ατιμώρητης αδικίας και αδιόρθωτης βλακείας; Ή το ένα δεν μπορεί να είναι αληθές ή το άλλο εκτός εάν κυβερνούν στη ζωή εντελώς διαφορετικές αρχές ανταποδώσεως και ανταμοιβής, αρχές που θα μπορούσαμε να τις ερμηνεύσουμε μεταφυσικά, ή τέτοιες, που εκφεύγουν για πάντα κάθε δική μας δυνατότητα σημασιολογήσεως. Το πρόβλημα αυτό: ή πείρα της αλογικότητας του κόσμου ήταν και η κινητήρια δύναμη για κάθε θρησκευτική εξέλιξη. Η ινδική διδασκαλία του Κάρμα και ο περσικός δυαρχισμός, το προπατορικό αμάρτημα, το δόγμα του απολύτου προορισμού και ο *deus absconditus* ξεπήδησαν από αυτή την εμπειρία. Και οι πρώτοι χριστιανοί ήξεραν πολύ καλά, ότι τον κόσμο τον κυβερνούν οι δαίμονες, και ότι όποιος ανακατεύεται με την πολιτική, που θα πει: με την εξουσία και τη βιαιότητα ως μέσα, κλείνει συμφωνία με τον διάβολο· και ότι καθόσον αφορά τις πράξεις του δεν είναι αλήθεια ότι από το καλό μόνο καλό και από το κακό μόνο κακό μπορεί να προκύψει, αλλά συχνά συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Όποιος δεν το βλέπει αυτό, είναι πολιτικά νήπιος.

Η θρησκευτική ηθική αντιμετώπισε με διαφορετικούς τρόπους το γεγονός ότι είμαστε ενταγμένοι σε διάφορες βιοτικές καταστάσεις, που υπακούουν η κάθε μια σε διαφορετικούς μεταξύ

τους νόμους. Ο ελληνικός πολυθεϊσμός θυσίαζε τόσο στην Αφροδίτη, όσο και στην Ήρα, τόσο στον Διόνυσο, όσο και στον Απόλλωνα. Και το γνώριζε: οι θεοί αυτοί βρίσκονταν συχνά σε σύγκρουση μεταξύ τους. Η ινδουιστική βιοπρακτική έκανε καθένα από τα διάφορα επαγγέλματα αντικείμενο ενός ιδιαίτερου ηθικού νόμου, ενός dharma, και τα ξεχώρισε για πάντα μεταξύ τους καστικά (με τις κάστες), ταξιθετώντας τα κατά τον διαχωρισμό αυτό σε μια σταθερή ιεραρχική τάξη. Όποιος γεννιόταν μέσα στην καστική αυτή ιεραρχία, δεν μπορούσε να ξεφύγει από τη κάστα του, εκτός με μια μετεν-σάρκωση σε μια επόμενη ζωή. Με τον τρόπο αυτό τοποθέτησε τα επαγγέλματα σε διαφορετικές αποστάσεις από τα ύψιστα θρησκευτικά λυτρωτικά αγαθά. Έτσι μπόρεσε να διαμορφώσει το dharma κάθε ξεχωριστής κάστας: από τους ασκητές και τους βραχμάνες μέχρι τους κατεργαρέους και τις πόρνες: ανάλογα με τις εσωτερικές νομοτέλειες που διέπουν το επάγγελμα. Ανάμεσα στα άλλα: και τον πόλεμο και την πολιτική. Την ένταξη του πολέμου στην ολότητα των σφαιρών της ζωής θα δείτε να πραγματοποιείται στο Bhagavadgita, στον διάλογο ανάμεσα στους Krishna και Arjuna: «Πράττε το αναγκαίο έργο, δηλαδή αυτό που επιβάλλεται ως καθήκον από το dharma της κάστας των πολεμιστών και τους κανόνες της, αυτό που επιβάλλεται αντικειμενικά από τον σκοπό του πολέμου. Σύμφωνα με τη πίστην αυτή, κάτι τέτοιο δεν ζημιώνει, αλλά και υπηρετεί την υπόθεση της θρησκευτικής σωτηρίας. Για τον ινδό πολεμιστή, σε περίπτωση ηρωϊκού θανάτου, ο ουρανός του Indra είναι τόσο βέβαιος, όσο και η Walhall για τον γερμανό (τεύτονα) πολεμιστή. Αλλά ο ινδός πολεμιστής θα εχλεύαζε το νιρβάνα, όσο και ο τεύτονας τον χριστιανικό παράδεισο με τους χορούς των αγγέλων του. Αυτή η εξειδίκευση της ηθικής έδωσε στην ινδική ηθική τη δυνατότητα να διαπραγματευθεί την πολιτική, αυτή τη βασιλική τέχνη, με έναν τρόπο εντελώς αδιάσπαστο έναν τρόπο που ήταν σύμφωνος με τους ιδιαίτερους νόμους της πολιτικής, και θα μπορούσαμε να πούμε ότι και ενίσχυε ριζικά αυτούς τους νόμους. Ο πραγματικά ριζοσπαστικός «μακιαβελισμός», με τη λαϊκή σημασία αυτού του όρου, εκπροσωπείται κατά τρόπο κλασικό στην ινδική λογοτεχνία, στο Artha-sastra του Kautilya (πολύ προ Χριστού, κατά την παράδοση από την εποχή Chandragupta).

Μπροστά στο κείμενο αυτό ο «Ηγεμόνας» του Μακιαβέλι είναι αθώος.

Στη ρωμαιοκαθολική ηθική, στην οποία κατά τα άλλα πρόσκειται ο καθηγητής Foerster, οι ευαγγελικές παραινέσεις (*consilia evangelica*), αποτελούν, όπως είναι γνωστό, μια ξεχωριστή ηθική για εκείνους που έχουν το χάρισμα μιας άγιας ζωής. Στην ηθική αυτή δίπλα στον μοναχό, ο οποίος δεν επιτρέπεται να χύσει αίμα και να επιδιώκει το κέρδος, βρίσκεται ο ευσεβής ιππότης και ο αστός, στους οποίους επιτρέπεται: στον ένα να χύσει αίμα και στον άλλον να επιδιώκει το κέρδος. Η διαβάθμιση της ηθικής και η ένταξή της μέσα σε ένα οργανισμό της Σωτηριολογίας εί-ναι λιγότερο συνεπείς από ό,τι συμβαίνει στις Ινδίες. Σύμφωνα μάλιστα με τις προϋποθέσεις της χριστιανικής πίστεως όφειλε και μπορούσε να συμβεί κάτι τέτοιο. Η πτώση του κόσμου που επήλθε με το προπατορικό αμάρτημα επέτρεπε εύκολα σχετικά μια ένταξη της βιαιότητας στην ηθική, ως σωφρονιστικού μέσου εναντίον της αμαρτίας και εναντίον των αιρετι-κών, που απειλούν την ψυχή. Όμως τα καθαρά ηθικοφρονηματικά και ακοσμικά αιτήματα της επί του Όρους Ομιλίας και το θρησκευτικό φυσικό δίκαιο που θεμελιώνεται πάνω σ' αυτά, διατήρησαν, ως απόλυτες αξιώσεις, την επαναστατική δύναμή τους και σ' όλες σχεδόν τις εποχές κοινωνικών διαταραχών εμφανίσθηκαν στο προσκήνιο με μια στοιχειακή ορμή. Δημιούργησαν ιδιαίτερα τις ριζοσπαστικά ειρηνιστικές θρησκευτικές παραφυάδες, μια από τις οποίες έκανε στη Πενσυλβανία το πείραμα της ιδρύσεως πολιτείας, που θα απέφευγε κάθε βία προς τα έξω. Το πείραμα αυτό ήταν τραγικό στην εξέλιξή του: όταν ξέσπασε ο πόλεμος για την ανεξαρτησία, οι Κουάκεροι δεν μπορούσαν να πάρουν τα όπλα για να υπερασπιστούν τα ιδεώδη τους, τα οποία εξέφραζε ο πόλεμος αυτός... Αντίθετα ο φυσιολογικός προτεσταντισμός νομιμοποίησε το Κράτος γενικά, με άλλα λόγια: το μέσο της βιαιότητας, και το νόμιμο αυταρχικό Κράτος ιδιαίτερα ως θείο θεσμό.

Ο Λούθηρος αφήρεσε από το άτομο την ηθική ευθύνη για τον πόλεμο και τη μεταβίβασε στην εξουσία, η προς την οποία υπακοή

σ' όλα τα άλλα, εκτός από τα ζητήματα της πίστewς, δεν μπορούσε ποτέ να δημιουργεί στο άτομο ευθύνη. Ο Καλβινισμός πάλι αναγνώρισε κατ' αρχήν τη βία ως μέσο για την υπεράσπιση της πίστewς, δηλαδή τον θρησκευτικό πόλεμο, που εξ αρχής αποτελούσε ζωτικό στοιχείο στον Ισλαμισμό. Βλέπει κανείς: το πρόβλημα της πολιτικής ηθικής δεν το έθεσε για πρώτη φορά η σύγχρονη απιστία, που γεννήθηκε από την ηρωολατρεία της Αναγεννήσεως. Όλα τα θρησκευόμενα πάλεψαν με το πρόβλημα αυτό, με πολύ διαφορετικά αποτελέσματα – και απ' όσα είπαμε δεν θα μπορούσε να γίνει και διαφορετικά. Αυτό που προσδιορίζει την ιδιορρυθμία κάθε ηθικού προβλήματος στην πολιτική είναι το εξειδικευμένο μέσο της νόμιμης βίας καθ' αυτό στα χέρια ανθρωπίνων κοινωνικών ομάδων.

Όποιος συμβάλλεται με το μέσο αυτό της βίας, ανεξάρτητα για ποιο σκοπό –και κάθε πολιτική αυτό κάνει– αυτός εκτίθεται και στις ειδικές συνέπειές του. Τούτο ισχύει σε ιδιαίτερα υψηλό βαθμό για τον αγωνιστή της πίστewς, της θρησκευτικής όσο και της επαναστατικής. Ας πάρουμε, αν θέλετε, ως παράδειγμα το παρόν. Όποιος επιθυμεί με τη βία να αποκαταστήσει στη γη την απόλυτη δικαιοσύνη, χρειάζεται για τον σκοπό του οπαδούς: τον ανθρώπινο «μηχανισμό». Στο μηχανισμό αυτό θα πρέπει να προσφέρει την προοπτική για τις απαραίτητες εσωτερικές και εξωτερικές αμοιβές –ουράνιο ή επίγειο μισθό– αλλιώς δεν πρόκειται να λειτουργήσει. Ας εξετάσουμε πρώτα τις εσωτερικές αμοιβές: υπό τις συνθήκες του σύγχρονου ταξικού αγώνα: ικανοποίηση του μίσους και της εκδικητικής μανίας. Προ παντός όμως: ικανοποίηση της μνησικακίας και του αισθήματος της ανάγκης για ψευδοηθική δικαίωση• με άλλα λόγια της ανάγκης για κατασυκοφάντηση και αιρετικοποίηση των αντιπάλων. Ως προς τις εξωτερικές τώρα αμοιβές: περιπέτεια, νίκη, λάφυρα εξουσία, αργομισθίες. Από τη λειτουργία του μηχανισμού αυτού εξαρτάται εξ ολοκλήρου ο ηγέτης ως προς την επιτυχία του. Επομένως και από τα κίνητρα αυτού του μηχανισμού και όχι από τα προσωπικά του κίνητρα. Με άλλα λόγια, από το κατά πόσο θα είναι δυνατό να παρέχονται διαρκώς τέτοιες ανταμοιβές στους οπαδούς: στην κόκκινη φρουρά, στους κατάσκοπους, στους δημαγωγούς, που του

είναι απαραίτητοι. Το τι επομένως, κάτω από τέτοιες προϋποθέσεις, δραστηριότητας, θα πετύχει πραγματικά, δεν εξαρτάται από το χέρι του, αλλά του το προδιαγράφουν τα ηθικώς, ως επί το πλείστον, ταπεινά εκείνα ελατήρια, που προσδιορίζουν τις πράξεις των οπαδών του, και τα οποία τότε μόνο μπορούν να χαλιναγωγηθούν, όταν ένα μέρος τουλάχιστον από τους οπαδούς του –προφανώς δε ποτέ επί της γης το ποσοστό αυτό δεν είναι η πλειοψηφία– διαπνέεται από μια ειλικρινή πίστη προς το πρόσωπο του ηγέτου και τις επιδιώξεις του. Συμβαίνει όμως όχι μόνον η πίστη αυτή –ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που υποκειμενικά είναι έντιμη– να αποτελεί στην πραγματικότητα και για τον μεγαλύτερο αριθμό των περιπτώσεων μια απλή ηθική «νομιμοποίηση» του πάθους για εκδίκηση, εξουσία, λάφυρα και αργομισθία –περί τούτου δε δεν δεχόμεθα αντιρρήσεις ή αμφιβολίες, γιατί και η υλιστική ερμηνεία της ιστορίας με τη σειρά της δεν είναι αγοραίο όχημα, στο οποίο να μπορεί ο καθένας να επιβιβάζεται κατά βούληση, και φυσικά δεν εξαιρεί στο σημείο αυτό τους φορείς επαναστάσεων!– αλλά, και κυρίως, τούτο: μετά τη συναισθηματική επανάσταση επακολουθεί η πατροπαράδοτη καθημερινότητα, ο ήρωας της πίστεως, αλλά και η ίδια η πίστη, εξαφανίζεται ή –πράγμα που είναι ακόμα πιο αποτελεσματικό– γίνεται συστατικό στοιχείο συμβατικής φρασεολογίας των πολιτικά βάνουσων και των τεχνικών. Αυτή η εξέλιξη πραγματοποιείται ιδιαίτερα ταχύρρυθμα κυρίως στον θρησκευτικό πόλεμο, γιατί τον πόλεμο αυτό κατευθύνουν συ-νήθως και εμπνέουν γνήσιοι οδηγητές: προφήτες της επαναστάσεως. Διότι όπως συμβαίνει σε κάθε ηγετικό μηχανισμό, έτσι και εδώ μια από τις βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχία είναι η κένωση και η πραγμοποίηση, η ψυχική προλεταριοποίηση για χάρη της «πειθαρχίας». Εντεύθεν και οι οπαδοί ενός αγωνιστού της πίστεως, όταν φθάσουν στην εξουσία, εκφυλίζονται συνήθως πάρα πολύ εύκολα σε ένα εντελώς χυδαίο στρώμα αργομισθών.

Όποιος λοιπόν θέλει να ασχοληθεί γενικά με την πολιτική, και πολύ περισσότερο όποιος θέλει να ασκήσει την πολιτική, ως επάγγελμα, θα πρέπει να συνειδητοποιήσει καλά αυτές τις ηθικές παραδοξίες και την ευθύνη του γι'αυτό που ενδεχομένως και ο

ίδιος μπορεί να καταντήσει κάτω από την πίεσή τους. Επαναλαμβάνω: ανακατεύεται με τις διαβολικές δυνάμεις, που ενεδρεύουν πίσω από κάθε βιαιότητα. Οι μεγάλοι βιρτουόζοι της ακοσμικής αγάπης και της καλοσύνης προς τούς ανθρώπους, είτε κατάγονται από την Ναζαρέτ, είτε από την Ασιίζη, είτε από ινδικά παλάτια, δεν δούλεψαν με το πολιτικό μέσο της βίας και η βασιλεία τους δεν ήταν «εκ του κόσμου τούτου»• και όμως έδρασαν και δρουν μέσα στον κόσμο αυτό, και οι μορφές του Πλάτωνος Καρατάγιεφ και των αγίων του Ντοστογιέφσκυ εξακολουθούν να είναι οι πιο πιστές απομιμήσεις τους. Όποιος επιζητεί τη σωτηρία της ψυχής του και τη λύτρωση άλλων ψυχών, δεν θα πρέπει να τα αναζητήσει μέσω της πολιτικής, η οποία έχει εντελώς διαφορετικές επιδιώξεις: τέτοιες που μόνο με τη βία είναι δυνατόν να εκπληρωθούν. Ο φύλαξ άγγελος ή ο δαίμων της πολιτικής ζει σε εσωτερική διάσταση με τον θεό της αγάπης, αλλά και με τον θεό των χριστιανών στις διάφορες εκκλησιαστικές παραλλαγές του. Μια διάσταση, που ανά πάσα στιγμή θα μπορούσε να ξεσπάσει σε μια αδι-άλλακτη σύγκρουση. Αυτό το γνώριζαν οι άνθρωποι και στις εποχές της Εκκλησιοκρατίας. Επανειλημμένα βάρυνε ο αφορισμός την Φλωρεντία, και αυτό εσήμαινε τότε για τους ανθρώπους και τη σωτηρία της ψυχής τους μια πολύ πιο ισχυρή δύναμη από την «ψυχρή επιδοκιμασία» (για να εκφρασθούμε με τον Fichte) της καντιανής ηθικής κρίσεως. Παρά τούτα οι αστοί αντιστάθηκαν στο Εκκλησιαστικό κράτος. Και ο Μακιαβέλι, αναφερόμενος σε παρόμοιες καταστάσεις σε ένα ωραίο κομμάτι της Φλωρεντινής Ιστορίας του, αν δεν απατώμαι, βάζει έναν από τους ήρωές του να επαινέσει τους πολίτες εκείνους, για τους οποίους το μεγαλείο της πατρίδας μετρούσε περισσότερο από τη σωτηρία της ψυχής τους. Αν αντικαταστήσετε τις λέξεις «ιδιαίτερη πατρίδα» ή «πατρίδα», που επί του παρόντος δεν φαίνεται να αποτελούν μια αδιαμφισβήτητη για όλους αξία, με τις εκφράσεις: «το μέλλον του σοσιαλισμού», ή και «η διεθνής ειρήνευση», – τότε θα βρεθείτε μπροστά στο πρόβλημα, όπως τίθεται σήμερα. Γιατί όλα αυτά, επιδιωκόμενα με την πολιτική δραστηριότητα, που εργάζεται με βίαια μέσα, και με την ηθική της ευθύνης είναι που απειλούν τη «σωτηρία της ψυχής». Αν όμως αυτά επιδιωχθούν

στον θρησκευτικό αγώνα με μέσα που προκύπτουν καθαρά από μια ηθική του φρονήματος, τότε μπορεί να ζημιωθούν και να δυσφημισθούν για πολλές γενιές, γιατί θα λείπει η ευθύνη για τις συνέπειες. Γιατί τότε δεν θα έχει ο πράττων συνείδηση των διαβολικών εκείνων δυνάμεων που είναι ανακατεμένες. Οι δυνάμεις αυτές είναι αδυσώπητες και προξενούν συνέπειες για τις πράξεις του, αλλά και για τον εσωτερικό του κόσμο, στις οποίες εκτίθεται αβοήθητα, αν δεν τις έχει αντιληφθεί. «Ο διάβολος είναι γέρος· γέρασε και συ, για να τον καταλάβεις». Η παροιμία αυτή βέβαια δεν εννοεί τα χρόνια και την ηλικία του. Ούτε και εγώ επέτρεψα ποτέ στον εαυτό μου να επικρατήσει σε συζητήσεις με τη βοήθεια της χρονολογίας. Γιατί το απλό γεγονός ότι κάποιος είναι 20 χρονών και εγώ πάνω από 50 δεν μπορεί τελικά να με οδηγήσει στη σκέψη, ότι αυτό και μόνο είναι ήδη κάποιο επίτευγμα, μπροστά στο οποίο εγώ θα πρέπει να μουδιάζω από σεβασμό. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι η ηλικία. Αυτό που έχει σημασία όμως είναι τούτο: η εξάσκηση να βλέπεις την πραγματικότητα της ζωής με βλέμμα αμείλικτο και η ικανότητα να την αντιμετωπίζεις και να είσαι εσωτερικά ώριμος γι' αυτή.

Στ' αλήθεια: η πολιτική ασκείται μεν με το μυαλό, αλλά είναι βέβαιο ότι δεν ασκείται μόνο με το μυαλό. Στο σημείο αυτό έχουν απόλυτο δίκιο οι οπαδοί της ηθικής του φρονήματος. Το κατά πόσον όμως οφείλει κανείς να δρα ως οπαδός της ηθικής του φρονήματος ή της ηθικής της ευθύνης, και πότε θα πρέπει να ακολουθεί κανείς τη μια, πότε την άλλη ηθική, αυτό είναι κάτι που δεν μπορείς να το υπαγορεύσεις στον άλλο με κανόνες και συνταγές. Ένα πράγμα μόνο μπορεί κανείς να πει: αν σήμερα, στις μέρες μας, που κατά τη γνώμη σας δεν είναι εποχή «στείρας» εξεγέρσεως –πάντως εξέγερση δεν σημαίνει πάντοτε και οπωσδήποτε γνήσιο πάθος–, αν λοιπόν αιφνιδίως τώρα οι πολιτικοί του φρονήματος άρχιζαν να κυκλοφορούν μαζικά με το σύνθημα: «Ο κόσμος είναι ηλίθιος και χυδαίος και όχι εγώ· η ευθύνη για τις συνέπειες δεν αφορά εμένα, αλλά τους άλλους, τους οποίους εγώ υπηρετώ και των οποίων θα εξοντώσω την ηλιθιότητα και χυδαιότητα», τότε εγώ σας το λέω ξεκάθαρα: Το

πρώτο που θα ρωτήσω είναι για τον βαθμό της εσωτερικής ισορροπίας, που βρίσκεται πίσω από μια τέτοια ηθική του φρονήματος• και ακόμα: ότι έχω την εντύπωση πως στα εννέα δέκατα των περιπτώσεων έχουμε να κάνουμε με επιπόλαιους καυχησιάρηδες, που δεν νοιώθουν στην πραγματικότητα τι επιφορτίζονται, αλλά μεθούν με ρομαντικούς εντυπωσιασμούς. Αυτό ανθρώπινα δεν με ενδιαφέρει και πολύ και δεν με συγκλονίζει καθόλου. Ενώ είναι πάρα πολύ συγκλονιστικό, όταν ένας ώριμος άνθρωπος –και εδώ δεν έχει σημασία αν είναι μεγάλος ή μικρός στα χρόνια–, που έχει πλήρη συναίσθηση και ευθύνη για τις συνέπειες των πράξεών του και ενεργεί ηθικά υπεύθυνα, μας πει για μια στιγμή: «Δεν μπορώ να κάμω διαφορετικά. Αυτή είναι η θέση μου». Αυτό είναι κάτι γνήσια ανθρώπινο και συναρπάζει. Γιατί ο καθένας από μας, εφόσον φυσικά δεν έχει νεκρωθεί εσωτερικά, είναι δυνατόν νά βρεθεί κάποτε σε μια τέτοια θέση. Από αυτής της απόψεως η ηθική του φρονήματος και η ηθική της ευθύνης δεν αποτελούν απόλυτες αντιθέσεις, αλλά αλληλοσυμπληρώματα, που μόνο από κοινού συγκροτούν τον αληθινό άνθρωπο, αυτόν, που μπορεί να ασκεί το «επάγγελμα της πολιτικής».